

ΠΡΑΚΤΙΚΑ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ
ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ

2017

ΑΘΗΝΑΙ 2019

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΟ ΒΑΘΥ ΑΣΤΥΠΑΛΛΑΙΑΣ

Οί έρευνες πεδίου τής εν Αθήναις Αρχαιολογικῆς Ἑταιρείας στο Βαθὺ Ἀστυπάλαιας συνεχίστηκαν τὸ 2017 ὑπὸ τῇ διεύθυνση τοῦ γράφοντος, κατὰ τὸ διάστημα 1-15 Ἰουλίου καὶ 3-19 Σεπτεμβρίου¹.

Ἡ κεραμικὴ² ἀπὸ τοὺς προϊστορικοὺς ὀρίζοντες τοῦ ἀκρωτηρίου, ἀνεσκαμμένους καὶ ἐπιφανειακὰ ἐρευνημένους, τεκμηριώνει πλήρως τὴ χρονολόγησὴ τῆς στῆ βαθμίδα τῆς μετάβασης ἀπὸ τὴν Τελικὴ Νεολιθικὴ στὴν πρώιμη Πρωτοχαλκὴ (4η/3η χιλιετία π.Χ.), μὲ πλέον κοινὰ σχήματα τῇ φιάλῃ, τὸν κρατηρῖσκο καὶ τὸ cheese pot, ἀλλὰ μὲ τὶς φιάλες παχυνόμενου χείλους ἐσωτερικά (rolled rim bowls) νὰ ὑπερτεροῦν κατὰ πολὺ. Τὰ σύνολα ποὺ μελετήθηκαν πληρέστερα εἶναι ἐκεῖνα ἀπὸ τὶς «Ἐξέδρες 1 καὶ 2», ποὺ συνδέονται μὲ τοὺς ἐγγυτρισμοὺς 1-5 (εἰκ. 1, 2). Οἱ φιάλες εἶναι σὲ διαφορετικὸ βαθμὸ στιλβωμένες, μερικὲς πολὺ καλὰ καὶ ἄλλες ὑποτυπωδῶς, ἐνῶ ἡ ἐρυθροβαφὴς κεραμικὴ νεολιθικῆς παράδοσης περιορίζεται σὲ λίγα ὄστρακα (εἰκ. 3). Τὰ ἐγχώριας κατασκευῆς σκεύη συνιστοῦν τὴν ἀπόλυτη πλειονότητα, ἐντοπίζονται ὅμως ἐπιρροὲς ἀπὸ τὶς γειτονικὲς Κυκλάδες καὶ τυπολογικὰ παράλληλα στὰ Δωδεκάνησα, τὴν ἡπειρωτικὴ Ἑλλάδα, τὴν Κρήτη, τὸ ΒΑ. Αἰγαῖο καὶ τὴ Μικρὰ Ἀσία³, ὅλα ἀπὸ ὀρίζοντες τοῦ τέλους τῆς Νεολιθικῆς καὶ τῆς Πρωτοχαλκῆς I περιόδου. Τὰ στοιχεῖα ποὺ μὲ βεβαιότητα ἀνάγονται στὴν Πρωτοχαλκὴ/Πρωτοκυ-

1. Γιά τοὺς συνεργάτες τῆς ἀνασκαφῆς βλ. στὸ τέλος τῆς ἔκθεσης.

2. Ἡ κεραμικὴ συντηρήθηκε ἀπὸ τὴ Μαρίνα Μουστάκα. Τὰ σχέδια φιλοτέχνησε ὁ καλλιτέχνης Νίκος Σεπτεζόγλου καὶ τὴ φωτογράφηση πραγματοποιοῖσε ὁ Τάσος Πασιαλῆς.

3. Ἡ προκαταρκτικὴ μελέτῃ τῆς τεχνολογίας τῆς κεραμικῆς διενεργήθηκε ἀπὸ τὴν καθ. J. Hilditch (Πανεπιστήμιο Amsterdam).

κλαδική II περίοδο είναι ακόμα λιγосτά, και ἡ κεραμική αὐτῆς τῆς περιόδου φαίνεται ὅτι ἐντοπίζεται μόνο σὲ ἐπιφανειακά εὐρήματα ἕως τώρα.

Ἡ κεραμική τῶν ἱστορικῶν χρόνων προέρχεται ἀπὸ τὶς ἐπιφανειακὲς περισυλλογὲς στὸ ἀκρωτήριο, γύρω ἀπὸ τὸν ἑλληνιστικὸ πύργο καὶ στὰ πρηνῇ κυρίως τῆς ἀνατολικῆς καὶ νότιας ἀκτῆς. Αὐτὴ μπορεῖ νὰ διακριθεῖ σὲ τρεῖς χρονολογικοὺς ὀρίζοντες: ἕναν ἀπὸ τὸν 1ο αἰ. π.Χ. ἕως καὶ τὸν 1ο αἰ. μ.Χ., ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα τύπου «Κῶ/Κνίδου», ἕναν ὑστεροελληνιστικὸ/ρωμαϊκὸ/ὑστερορωμαϊκὸ ὀρίζοντα ποὺ ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ τὴν ἐρυθροβαφῆ κεραμική, καὶ τέλος ἕναν ὑστερορωμαϊκὸ/πρωτοβυζαντινὸ, ἀπὸ τὸν 3ο αἰ. μ.Χ. καὶ ἐξῆς, ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἄβαφα ἀγγεῖα μὲ παράλληλες ραβδώσεις.

Στὴ λιθοτεχνία ἀποκρουσμένου λίθου ὡς πρώτη ὕλη χρησιμοποιήθηκε μηλιακὸς ὀψιανὸς καὶ πολὺ λιγότερο ὀψιανὸς τῆς Κῶ⁴. Μεταξὺ τῶν ἐργαλείων κυριαρχοῦν λεπίδες καὶ μικρολεπίδες μὲ ἀμφίπλευρη ἢ μονόπλευρη δευτερογενῇ ἐπεξεργασία, ὀρισμένες μὲ ἐγκοπὴ ἢ κολόβωση. Ὑπάρχουν πολλὰ παραδείγματα σφηνίσκων καὶ φολίδων μὲ δευτερογενῇ ἐπεξεργασία, ἐνῶ λιγότερα εἶναι τὰ διατρητικά ἐργαλεῖα, οἱ ἐγκοπὲς καὶ τὰ ξέστρα. Τὸ ὕλικό ἔχει χαρακτηριστικὰ τόσο τῆς Πρωτοκυκλαδικῆς (ΠΚ) II ὅσο καὶ πρωιμότερων φάσεων. Στὴν ΠΚ II πρέπει νὰ χρονολογῶνται ἀρκετὲς ἀπὸ τὶς μικρολεπίδες, ἀλλὰ καὶ πυριτολιθικὸ ἐργαλεῖο μὲ καλύπτουσα ἀμφιπρόσωπη ἐπεξεργασία⁵. Ἀντίθετα, τὸ σημαντικὸ ποσοστὸ λεπίδων μὲ μεγαλύτερες διαστάσεις, προϊόντα λιγότερο συστηματοποιημένης παραγωγῆς, ὑποδεικνύει τὴν παρουσία ὕλικου ποὺ χρονολογεῖται στὶς ἀρχὲς τῆς 3ης ἢ στὸ τέλος τῆς 4ης π.Χ. χιλιετίας. Μεταξὺ τῶν τεχνέρων ποὺ βρέθηκαν στὸν χῶρο τῶν ἐγχυτρισμῶν, περιλαμβάνονται ὀρισμένοι ἀρκετὰ μεγάλοι, μὴ ἐξαντλημένοι πυρῆνες ὀψιανοῦ (εἰκ. 4), καθὼς καὶ φολίδες μὲ ἴχνη χρήσης (εἰκ. 11). Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ ἀπουσιάζουν μέχρι στιγμῆς ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο ὕλικό τῆς θέσης.

4. Ἡ μελέτη τῶν λίθων στὰ τέχνεργα ἀπὸ τὸ Βαθὺ ὀφείλεται στὸν καθηγητὴ Γεωλογίας Γ. Ἡλιόπουλο (Πανεπιστήμιο Πατρῶν). Τὰ τέχνεργα ἀποκρουσμένου λίθου μελετᾷ ὁ Ὅδ. Μεταξάς.

5. ΠΑΕ 2011, 94, πίν. 77β, 78α-β.

Τὸ σύνολο τῶν τεχνέργων λειασμένου λίθου περιλαμβάνει πώματα ἀπὸ σχιστόλιθο καὶ ψαμμίτη, θραύσματα τριβείων ἀπὸ λατυπογενῆ ἀσβεστόλιθο (εἰκ. 5), ἀσβεστολιθικά βότσαλα μὲ μακροσκοπικά ἔχνη χρήσης ὡς λειαντῆρες, ἀκόνια καὶ κρουστῆρες, ἀσβεστολιθικά διάτρητα λίθινα βάρη (εἰκ. 6), βάρη ἀπὸ κίσσηρη (ἐλαφρόπετρα), ὕλικὸ ἀπὸ τὸ γεωλογικὸ ὑπόβαθρο τῆς Αστυπάλαιας, δύο χάντρες (ἡ μία ἀπὸ στεατίτη) καὶ δακτυλιόσχημο (εἰκ. 7). Εἶναι ἐνδιαφέρουσα, ἐπίσης, ἡ παρουσία μικρῶν ἀσβεστολιθικῶν βοτσάλων στοὺς χώρους ἀνασκαφῆς, τῶν ὁποίων τὸ ὁμοιόμορφο μέγεθος καὶ σχῆμα ὑποδηλώνουν σκόπιμη συγκέντρωση.

Στὸ ζωοαρχαιολογικὸ ὕλικὸ ἀναγνωρίστηκαν βοοειδῆ, αἰγες, πρόβατα, χοῖροι καὶ χερσαία χελώνα. Ἀνάμεσα στὰ κύρια οἰκόσιτα εἶδη τὰ αἰγοπρόβατα κυριαρχοῦν καὶ ἀντιπροσωπεύονται μὲ 98%, μὲ τὶς αἰγες νὰ κυριαρχοῦν πλήρως (82%). Αὐτὸ εἶναι ἀπόλυτα ἀναμενόμενο, δεδομένου τοῦ κλίματος καὶ τῆς γεωμορφολογίας τοῦ χώρου. Ἀπὸ τὴ μελέτη τοῦ ἡλικιακοῦ προφίλ τῶν ζώων μπορεῖ νὰ ὑποστηριχθεῖ πὼς ἡ οἰκονομία τοῦ χώρου ἦταν σαφῶς προσανατολισμένη στὴν ἐκμετάλλευση κρέατος. Ἐχνη καύσης ἀντιπροσωπεύονται στὸ 7% τοῦ ζωοαρχαιολογικοῦ ὕλικου. Δὲν ἔχουν βρεθεῖ ἀπανθρακωμένα ὀστά, γεγονός πὺ ἐνισχύει τὴν πιθανότητα τὰ ἔχνη καύσης νὰ εἶναι ἀποτέλεσμα μαγειρικῶν δραστηριοτήτων. Πολὺ μικρὸ ποσοστὸ ὀστῶν παρουσιάζει ἔχνη κοπῆς: μόνο 4 ὀστά (< 1%) φέρουν ἔχνη κοπῆς ἀπὸ κάποιο κοφτερὸ ἐργαλεῖο ἢ ἀντικείμενο (εἰκ. 8).

Ἀπὸ τὰ χωρικά σύνολα πέριξ τῶν βρεφικῶν ἐγγυτρισμῶν ταυτοποιήθηκαν καμένοι σπόροι διαφορετικῶν εἰδῶν (σταφύλι, ἐλιά, δίκκοκκο σιτάρι, κριθάρι καὶ σπόροι φακῆς), εἶδη γνωστὰ γιὰ τὴν 3η χιλιετία π.Χ. ἀπὸ τὶς Κυκλάδες καὶ ἰδίως τὴν ἀνασκαφὴ τῆς Κέρου. Οἱ σπόροι εἶναι ἀπανθρακωμένοι, ἔχουν δηλαδὴ ἔλθει σὲ ἐπαφὴ μὲ κάποια πηγὴ φωτιᾶς, ἀλλὰ στὰ ἐν λόγω σημεία τῆς ἀνασκαφῆς δὲν ὑπῆρχαν ἐνδείξεις γιὰ φωτιά/πυρὰ κατὰ χώραν. Ἀνάμεσα στοὺς ξυλάνθρακες διαπιστώθηκαν ἄρκευθος, συκιά, ἄρμυρίκι, ἐλιά καὶ ἀμυγδαλιά. Ἐπειδὴ τὰ καμένα αὐτὰ εἶδη ἐμφανίζονται σὲ συνάφεια μὲ τὰ ταφικά σύνολα τῶν βρεφικῶν ἐγγυτρισμῶν, πιθανῶς συνδέονται μὲ δραστηριότητες τελετουργικοῦ χαρακτήρα, πὺ

μένει να αποσαφηνιστούν με την επικείμενη ολιστική μελέτη των εν λόγω συνόλων.

Ο έγχυτρισμός αρ. 5/2014 ήταν συμπαγές σύσσωμα κόκκινου χώματος με λίγα όρατά όστρά, που είχε βρεθεί πολύ χαμηλά, περιβεβλημένο από τους λίθους του άδρου λιθόστρωτου της «Έξέδρας 1». Το άγγειο του θα μπορούσε να είχε διαλυθεί, λόγω της επενέργειας του χειμέριου κύματος, ίσως όμως ή σωρός του βρέφους να μην είχε ποτέ έγχυτρισθεί. Τα όστρά διατηρούνταν σε καλή κατάσταση και τα ανώτερα στρώματα του συσώματος βρέθηκαν μη διαταραγμένα. Το βρέφος, ηλικίας λίγων εβδομάδων (είκ. 9), ήταν τοποθετημένο πρηνηδόν, όπως υποδηλώνει η εύρεση της σπονδυλικής στήλης και των πλευρών, και με το κεφάλι προς Ν. Μία φολίδα όψιανού με ίχνη χρήσης, που βρέθηκε δεξιά των πλευρών (είκ. 10, 11), και ένα ρομβοειδές τέχνηργο από όστρεο, κάτω από τα δεξιά πλευρά, αριστερά από τον βραχίονα, διατηρούνται πιθανόν στην αρχική τους θέση. Την ομάδα των κτερισμάτων του νεογέννητου βρέφους συμπληρώνει λίθινο μικρό ξέστρο.

Ο έγχυτρισμός αρ. 1/2016 ήταν ο πρώτος από τους τέσσερις *in situ* έγχυτρισμούς που είχαν βρεθεί το 2016 κατά μήκος βαθμίδας/έξέδρας, ή όποια χώριζε το παράκτιο βόρειο μισό της «Όρθογώνιας Κατασκευής Π2» από το ψηλότερο νότιο τμήμα της (βλ. αμέσως παρακάτω). Το κεραμικό σύσσωμα είχε προσεκτικά αποσπασθεί κατά την ανασκαφή μέσα σε νάρθηκα γύψου, που μόλις απομακρύνθηκε φάνηκε ότι τό «κέλυφος» του έγχυτρισμού διαμόρφωναν τμήματα δύο αγγείων. Το βρέφος είχε αποτεθεί σε ύπτια θέση, όπως διαπιστώνεται από τα θωρακικά όστρά, με το κεφάλι προς Ν., και πιθανόν γερμένο προς Α. Από την εύρεση μίας επιπλέον αριστερής κνήμης και αριστερής ωλένης, όστων μικρότερων σε μέγεθος από τα υπόλοιπα όστρά, συνάγεται το συμπέρασμα ότι πρόκειται για έγχυτρισμό δύο βρεφών⁶.

6. Διαφορετική ηλικία είχε διαπιστωθεί και στα δύο βρέφη του έγχυτρισμού αρ. 4 από την «Έξέδρα 2», στην τριγωνική βαθμίδα ψηλότερα από τη λιθόστρωτη έλλειψοειδή «Έξέδρα 1». Βλ. ΠΑΕ 2014, 321, είκ. 9.

Βρέφος λίγων ἐβδομάδων διαπιστώθηκε ἐγγυτρισμένο καὶ στὸ ἀγγεῖο ἀρ. 2/2016. Ὅπως εἶχε τεκμηριωθεῖ καὶ στὴν προηγούμενη περίπτωση, γύρω ἀπὸ τὸ ἀγγεῖο βρέθηκαν ἀκέραια θαλασσινὰ κοχύλια, καμένοι σπόροι καὶ ἄλλα ὀργανικὰ εὐρήματα, λίθινα τέχνηρα καὶ ἐργαλεῖα⁷, προφανῶς συνδεόμενα μὲ τὸ τελετουργικὸ τῆς βρεφικῆς ταφῆς.

Ἀκόμα καὶ ἐὰν ὁ χαρακτήρας τῶν πειόσχημων κατασκευῶν τῆς βόρειας ἀκτῆς τοῦ ἀκρωτηρίου δὲν εἶναι ἀκόμα σαφές, τὰ ἀνθρωπολογικὰ καὶ κτερισματικὰ δεδομένα πού ἤλθαν στὸ φῶς ἀπὸ τοὺς βρεφικούς ἐγγυτρισμούς τῆς «Ὁρθογώνιας Κατασκευῆς Π2» θέτουν σὲ νέα βάση τὸν ἰδεολογικὸ ὀρίζοντα τῶν ταφικῶν ἐθίμων τῆς 4ης/πρώιμης 3ης χιλιετίας π.Χ., πού ἔχουν υἱοθετήσῃ οἱ νησιωτικὲς κοινωνίες τοῦ Αἰγαίου.

Ἡ περυσινὴ ἀνασκαφὴ τῶν τεσσάρων *in situ* ἐγγυτρισμῶν ἐπάνω σὲ κτιστὴ «ἐξέδρα» καὶ μέσα σὲ ἐκτεταμένο ὀρίζοντα μικρῶν λευκῶν βοτσάλων δὲν εἶχε ἐπιτρέψει τὴν ὀλοκλήρωση τοῦ καθαρισμοῦ στὸ ψηλότερο νότιο τμῆμα τῆς πειόσχημης «Κατασκευῆς Π2»⁸. Ἐπιπλέον, οἱ πεσμένοι λίθοι πού ἐκάλυπταν τὸν ὀρθογώνιο αὐτὸ χῶρο εἶχε ἐπιλεγεῖ νὰ διατηρηθοῦν ὅσο ἡ μορφή καὶ ἡ χρῆση τοῦ ὀγκολιθικοῦ περιβόλου δὲν εἶχαν ἀποσαφηνισθεῖ. Ἐφέτος οἱ μεγάλοι καὶ ἄτακτα ριγμένοι λίθοι ἀφαιρέθηκαν καὶ φάνηκε σχεδὸν παντοῦ ὁ ἔντονα λοξὸς φυσικὸς βράχος. Στὴ ΝΔ. γωνία τοῦ χώρου αὐτοῦ, ἐκεῖ ὅπου ὑπῆρχε λίγο χῶμα, διαπιστώθηκε συσσώρευση μικροσκοπικῶν μαύρων βοτσάλων. Κατὰ τὸ ἐσωτερικὸ μῆκος τῆς νότιας καὶ τῆς ἀνατολικῆς κεραίας τῆς Π2 τοῦ ὀρθογώνιου αὐτοῦ χώρου, σειρὲς λίθων σχηματίζουν τειχία, ὑποτυπῶδες στὴν ἀνατολικὴ πλευρά (μῆκ. 0.80 μ.) καὶ ἰσχυρότερο στὴ νότια (μῆκ. 2.10 μ., πλάτ. 0.59 μ. καὶ ὕψ. 0.20 μ.), ἐδῶ σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν λαξευμένο βράχο (εἰκ. 12). Ὑπενθυμίζεται ὅτι στὴ δυτικὴ κεραία τῆς Π2 εἶχε ἀποκαλυφθεῖ τὸ 2016 ἐπίπεδος βράχος σὲ σχῆμα κατωφλιοῦ καὶ λείψανο λοξοῦ τοίχου, πού θὰ μπορούσε νὰ ἐπέχει θέση παραστάδας σὲ πλαϊνὴ

7. ΠΑΕ 2016, 332-333, εἰκ. 9α-β.

8. Βλ. σημ. 6. Τὴν ἀνασκαφὴ ἐπόπτευσε ὁ ἀρχαιολόγος Σπ. Τριάντος, μὲ συνεργάτη τὴ φοιτήτρια Θάλεια Κωνσταντάκου (Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων).

εἴσοδο τῆς «Ὁρθογώνιας Κατασκευῆς» (εἰκ. 13). Ἐὰν συνέβαινε αὐτό, ἡ ἐπίπεδη βοτσαλωτή «ἐξέδρα» τῶν ἐγγυτρισμῶν θὰ ἔκλεινε τὸν χῶρο αὐτὸν ἀπὸ τῆ βόρεια πλευρά, καθιστώντας τὸν ἐσώτερο χῶρο τῆς Π2 πεδίο ἄλλων δραστηριοτήτων, ποὺ ὅμως δὲν μποροῦν νὰ προσδιορισθοῦν ἐλλείψει εὐρημάτων.

Ἡ διαλυμένη μορφή τοῦ ἐν λόγῳ νότιου χώρου καὶ ἡ σχεδὸν ἄθικτη ταφονομικὴ εἰκόνα τῶν τεσσάρων ὁμοῶν κτερισμένων ἐγγυτρισμῶν στὸ βόρειο τμήμα του δημιουργεῖ προβληματισμό, κατὰ πόσον δηλαδὴ ἡ «Ὁρθογώνια Κατασκευὴ Π2» τεκμηριώνει ἐρμηνεῖα οἰκιακῆς ἐγκατάστασης ἢ ἐὰν αὐτὴ θὰ μπορούσε νὰ συνιστᾷ περίβολο ταφικοῦ χαρακτήρα, ἀποκλειστικὰ γιὰ τὴν τελετουργικὴ ἀπόθεση βρεφικῶν ἐγγυτρισμῶν. Περισσότερα δεδομένα ἀναμένεται νὰ προκύψουν μὲ τὴν ὁλοκλήρωση τῆς μικροανασκαφῆς τῶν ὑπόλοιπων δύο ἐγγυτρισμῶν ἀπὸ τὸ σύνολο αὐτὸ καὶ μὲ τὴ συνολικὴ μελέτη τῶν ἀνασκαφικῶν δεδομένων τοῦ χώρου.

Ἡ Ἀναβάθρα Π7⁹ (τοπογραφικὰ τετράγωνα B0-B1) διαμορφώνεται στὸ ΒΑ. ἄκρο τοῦ ἀκρωτηρίου καὶ ἀπολήγει στὴ βραχίονη ἀνατολικὴ ἀκτὴ. Πρόκειται γιὰ ἐπιμήκη πειόσχημη, ἔντονα κατωφερῆ κατασκευὴ μὲ κατεύθυνση Δ.-Α., ἐν μέρει ἀπολαξευμένη στὸν ἀσβεστολιθικὸ βράχο καὶ ἐν μέρει κτιστὴ ἀπὸ ὀγκώδεις βραγχόλιθους (εἰκ. 14).

Ἡ βόρεια ἐπιμήκης κεραία τῆς Π7 εἶναι λαξευμένη στὸν φυσικὸ βράχο, ἔχει μῆκ. 23.4 μ. καὶ ἀποτελεῖ μέρος τοῦ μεγάλου ἀναλημματικοῦ τοίχου ποὺ διατρέχει μὲ κατεύθυνση Α.-Δ. τὸ ἀνώτερο πλάτωμα τοῦ ἀκρωτηρίου. Τὸ ὀγκολιθικὸ αὐτὸ ἔργο ἀκολουθεῖ τὴν ἀπότομη κλίση τῆς ἀνατολικῆς ἀκτῆς καὶ καταλήγει στὴ θάλασσα, ὅπου συνεχίζει στὸ ποντισμένο σήμερα τμήμα τῶν προϊστορικῶν ἐγκαταστάσεων¹⁰.

Ἡ νότια ἐπιμήκης κεραία τῆς ἀναβάθρας ἔχει μῆκ. 21.20 μ. καὶ διακόπτεται μερικῶς στὸ ΝΔ. πέρας τῆς. Καταλήγει ἐφαπτόμενη στὸν

9. Τὴν ἀνασκαφὴ ἐπόπτευσεν ἡ ἀρχαιολόγος Ἀλ. Γιαννίκου μὲ συνεργάτες τὶς ἀρχαιολόγους Ζωὴ-Χριστίνα Νικόλα καὶ Ἀλεξία Ἡλιάδου καὶ τὴ φοιτήτρια Ἑλπίδα Καρανάσιου (Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων).

10. ΠΑΕ 2013, 215, εἰκ. 1, πίν. 116α-β.

ἐγκάρσιο τοῖχο K9, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὸ δυτικὸ ὄριό της. Ὁ ὀγκολιθικός τοῖχος K9, μήκ. 8.30 μ., σώζεται σὲ ὕψος ἑνὸς δόμου. Ἐδράζεται στὸν ἐπικλινῇ φυσικὸ βράχο, βαίνει ἐγκάρσια πρὸς τὸν μακρὸ ἀναλημματικὸ τοῖχο τοῦ ἀκρωτηρίου καὶ εἶναι ἐπίσης ἀναλημματικὸς τοῦ κατωφεροῦς ἀνατολικοῦ πρανοῦς (εἰκ. 14). Τὸ ἀνατολικὸ ὄριο τῆς Ἀναβάθρας Π7 συνεχίζει στὴ θάλασσα μὲ τὴ μορφὴ ἔντονα ἐπικλινοῦς καταστρώματος, γιὰ τουλάχιστον 2 μ. ἀκόμη κάτω ἀπὸ τὸ νερό¹¹.

Στὸ μέσον περίπου τῆς ἀναβάθρας βρίσκεται ὀγκολιθικός τοῖχος, πού ὡς ἐγκάρσια κεραία χωρίζει βαθμιδωτὰ τὴν Π7 σὲ δύο τμήματα (εἰκ. 15). Διατηρεῖται σὲ μήκ. 3.85 μ. καὶ ὕψ. 0.80 μ. στὸ Β. τμήμα τοῦ καταστρώματος, ὅπου καὶ εἶναι θεμελιωμένος, εἶναι ὅμως προφανές ὅτι τὸ Ν. τμήμα του ἔχει διαλυθεῖ καὶ κυλίσει στὴ θάλασσα.

Τὸ κατώτερο ἀνατολικὸ τμήμα τῆς Ἀναβάθρας Π7 (διαστ. Β.-Ν. 14.2 μ. καὶ Α.-Δ. 8.5 μ.) εἶναι ἐλεύθερο κατασκευῶν. Στὸ ἔντονα ἐπικλινές κατάστρωμα βράχου (ἐλάχιστα ψηλότερα ἀπὸ τὴ στάθμη τῆς θάλασσας) ὑπάρχουν φυσικὲς ὀπές. Σὲ μία ἀπὸ αὐτές, τρίλοβη στὸ σχῆμα κοιλότητα, καὶ σὲ βάθος περίπου 5 ἐκ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια, βρέθηκε πῆλινο σφονδύλι τῆς Πρωτοχαλκῆς περιόδου (εἰκ. 16), μέσα σὲ χῶμα πού περιεῖχε ἄνθρακες, ὄστρεα καὶ ὀψιανούς. Χαμηλότερα στὴν ἴδια ὀπὴ ἀνασύρθηκε μικροσκοπικὴ χάλκινη χάντρα¹².

Τὸ ἀνώτερο δυτικὸ τμήμα τῆς Π7 (διαστ. Β.-Ν. 9.5 μ. καὶ Α.-Δ. 10 μ.) ἀποτέλεσε τὸ μεῖζον πεδίο ἐνδιαφέροντος τῆς ἔρευνας τοῦ 2017, ἐπειδὴ στὴ λιγοστὴ ἐπίχωση ἐπάνω ἀπὸ τὸν βράχο εἶχαν ἐπιφανειακὰ καὶ σὲ ἱκανὴ ἔκταση ἐντοπιστεῖ κυκλικὰ σχιστολιθικὰ πώματα, λίθινο τριβεῖο, λεπίδες ὀψιανοῦ, θαλάσσια ὄστρεα καὶ διαγνωστὰ ὄστρακα προΐ-

11. Κατὰ τὸ μήκος τῆς ἀνατολικῆς ἀκτῆς διακρίνεται ἐπίσης στὸν βυθὸ ἐπίπεδη ἐπιμήκης κατασκευὴ ἀπὸ μεγάλες ποσότητες λίθων, πιθανὸν προκυμαία.

12. Σύμφωνα μὲ προκαταρκτικὴ μελέτη τοῦ δρ. Γιάννη Μπασιάκου (ΕΚΕΦΕ Δημόκριτος) ἡ χάντρα χρονολογεῖται στὴν 3η χιλιετία π.Χ. Γιὰ τὸ 2018 δρομολογεῖται ἡ ἀρχαιομεταλλουργικὴ ἔρευνα τῶν ἐπιφανειακῶν (ΠΑΕ 2012, 119, πίν. 90ζ. ΠΑΕ 2013, 214) καὶ ἀνασκαφικῶν μετάλλινων εὐρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς.

στορικῶν ἀγγείων¹³. Στὴ ΝΑ. γωνία, μάλιστα, καὶ σὲ ἐπαφὴ σχεδὸν μὲ τὴ νότια κεραία τῆς Π7 ἀνασύρθηκε μαρμάρينو περίαπτο καλῆς τέχνης (εἰκ. 17), κοντὰ σὲ τμῆμα ἀγγείου – ἀμφότερα προϊστορικῶν χρόνων.

Ἡ ἀνασκαφὴ στὴν ἀνώτερη «βαθμίδα» τῆς Π7 ἀποκάλυψε σειρὰ πέντε κυκλικῶν-τοξοειδῶν κατασκευῶν, διαφορετικῆς μορφῆς, διαστάσεων καὶ διατήρησης, πού ἀναπτύσσονται κατὰ τὸν ἄξονα Β.-Ν. καὶ συνδέονται μὲ τὸν ὀγκολιθικὸ τοῖχο πού συνιστᾷ τὸ κατωφερὲς ὄριο τοῦ ὀρθογώνιου αὐτοῦ χώρου.

Πλέον σημαντικὴ, λόγῳ κατασκευῆς, διαστάσεων καὶ εὐρημάτων, εἶναι ἡ «κυκλικὴ κατασκευή [κκ] 1» (διαμ. 1.18 μ.), τὸ τόξο τῆς ὁποίας ἀποτελεῖ μέρος τῆς βόρειας κεραίας τῆς Π7. Ἡ κάθετα τοποθετημένη – δίκην σήματος – σχιστόπλακα στὸ ΒΔ. ὄριο τοῦ τόξου τῆς «κκ1», πολλὰ *in situ* εὐρήματα καὶ ὁ ἐπίπεδος πυθμένας της θὰ ταίριαζαν σὲ ταφικὴ κατασκευή, τὰ ὅσα ὅμως πού βρέθηκαν εἶναι ἀμελητέα. Τὰ συσώματα σπασμένων ἀγγείων (κυρίως τμημάτων ἀπὸ φιάλες καὶ cheese pots), σὲ ὀργανικὴ συνάφεια μὲ καλῆς ποιότητος ἐργαλεῖα ἀπὸ ὀψιανό (εἰκ. 18) καὶ ἄλλους λίθους, ἀκέραια ὄστρεα, ζωικά ὅσα καὶ ὀργανικά εὐρήματα (σπόρους καὶ ἄνθρακες) τεκμηριώνουν κάποια συστηματικὴ δραστηριότητα, ἴσως οἰκοτεχνικοῦ χαρακτήρα, σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸ μεγάλο ἀνάλημμα τοῦ ἀκρωτηρίου (εἰκ. 14).

Στὸ ἐσωτερικὸ τῆς «κκ 1» ὑπῆρχε μικρότερη («κκ2») τοξοειδὴς κατασκευή ἀπὸ λίθους, μέγ. διαμ. 0.50 μ., καὶ στὸ ΝΑ. τμῆμα τῆς τρίτης κυκλοτερῆς διάταξη λίθων καὶ ἐργαλείων («κκ3»), μέγ. διαμ. 0.70 μ. Ἀμφότερες περιεῖχαν ἐπίσης ὄστρακα ἀγγείων καὶ λίθινα ἐργαλεῖα (εἰκ. 19).

Σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸ τόξο τῆς «κκ1» καὶ ἀμέσως πρὸς Ν. ὑπάρχει ἡ κυκλικὴ κατασκευή «κκ4», ἡ ὁποία ἐρεῖζεται στὸν ἐγκάρσιο ἀναλημματικὸ τοῖχο. Τὸ δυτικὸ τειχίον τῆς «κκ4» εἶναι κατασκευασμένο ἀπὸ ἀργοὺς λίθους καὶ σώζεται σὲ ὕψος τριῶν δόμων. Ἡ ἀπουσία εὐρημάτων καὶ

13. Ἀπὸ τὴν ἴδια περιοχὴ εἶχαν ἀνασυρθεῖ κατὰ τὴν ἐπιφανειακὴ ἔρευνα (2012) τμῆμα ἀγγείου μὲ ζωικά ὅστα, κοχύλια καὶ λίθινη σφαιρικὴ χάντρα στὸ ἐσωτερικὸ του. Βλ. ΠΑΕ 2012, 119, πίν. 92α.

κυρίως ὁ κίνδυνος διάλυσης τοῦ ὑποκείμενου τοίχου ἀπέτρεψαν τὸν πλήρη καθαρισμὸ τῆς «κκ4».

Σὲ ἐπαφὴ σχεδὸν μὲ τὴ νότια κεραία τῆς Ἀναβάθρας Π7 βρίσκεται ἡ ἀσαφὴς κατασκευὴ λίθων «κκ5», γύρω ἀπὸ τὸ σημεῖο ὅπου βρέθηκε ἐπιφανειακὰ τμῆμα ἀγγείου καὶ κοντὰ του, τὸ μαρμάρινο περίαπτο.

Ἡ εἰκόνα τῆς ἀνασκαφῆς δὲν ἐπέτρεψε νὰ ἀντιληφθοῦμε τὴ φύση καὶ τὴ χρῆση τῶν κυκλοτερῶν ἐγκαταστάσεων κκ1-κκ5. Ὡστόσο, ἡ ἐπισήμανση τεχνέργων (κυρίως λίθινων ἐργαλείων ἀπὸ ὄψιανό, ἡφαιστειακὰ ὕλικά, σχιστόλιθο καὶ βότσαλα-ἐργαλεῖα), θαλάσσιων ὀστρέων καὶ ὀστῶν, καὶ ἀνόμοιων ποσοτήτων κεραμικῆς (θραυσμένων ἀγγείων καὶ μεγάλων ὀστράκων κατὰ τὴν ἀρχαιότητα (εἰκ. 20), σὲ προϊστορικοὺς ὀρίζοντες, καθιστᾷ τὶς κατασκευές αὐτὲς σημαντικὸ πυρῆνα δραστηριοτήτων. Λόγω τῆς ἔντονης κλίσης εἶναι βέβαιο ὅτι ἡ ἀναβάθρα Π7 ἔχει ἀπωλέσει τὰ ἀνώτερα στρώματα τῶν προϊστορικῶν ὀριζόντων, καθιστώντας τὴν ἐλάχιστη ἐπίχωση πού ἀνασκάφηκε ἐφέτος ἀδύναμη νὰ ἐρμηνεύσει τὴν ἀρχικὴ εἰκόνα τῶν κατασκευῶν πού εἶχαν ἰδρυθεῖ ἐδῶ.

Ὁ μεγάλος ἀριθμὸς ἐπιφανειακῶν ἐργαλείων καὶ «συνόλων εὐρημάτων», ὅπως τὸ μαρμάρινο περίαπτο δίπλα σὲ τμῆμα ἀγγείου καὶ τὰ εὐρήματα τῆς κκ1, θὰ εὐνοοῦσαν τὴν πιθανότητα χώρου ἀπόθεσης βρεφικῶν ἐγχυτρισμῶν καὶ στὴν ἀνατολικὴ ἀκτὴ τοῦ ἀκρωτηρίου¹⁴, ὑπόθεση ὅμως πού ἡ ἀνασκαφὴ δὲν τεκμηρίωσε.

Τὸ στρώμα μικρῶν καὶ μεσαίων ἀποτμημάτων λίθου, πού συμβατικὰ ὀνομάζουμε «λατύπη», ἐμφανίζεται σὲ ὅλο σχεδὸν τὸ ἀνώτερο τμῆμα τῆς Ἀναβάθρας Π7, κυρίως στὸ νότιο μισό. Τὰ ἀπολεπίσματα φυσικοῦ βράχου δὲν σχετίζονται μὲ τὴν κατεργασία του, ἀλλὰ μὲ τυχαῖα περιστατικά καὶ τὴν ποιότητα τοῦ βράχου. Στὸ ΝΔ. τέταρτο τῆς ἀνασκαφῆς, τὸ γκρίζο ἀνοιχτὸ χῶμα, τὰ ἴχνη ἄνθρακα, μία μάζα καμένου χρώματος καὶ ἡ συσσώρευση «λατύπης» δείχνουν τὴν εἰκόνα πυρᾶς. Ἡ χρῆση «λατύπης» γιὰ τὴ διαμόρφωση καὶ τὴ λειτουργία ἐστίας εἶναι πιθανή, ἐνισχύεται

14. Ὑπενθυμίζεται ὅτι σὲ δύο πειόσχημους χώρους τῆς βόρειας ἀκτῆς («Ἐξέδρα ἀρ. 1 καὶ 2» καὶ «Ἐξέδρα Π2») ἔχουν ἀνασκαφεῖ συνολικὰ 9 ἀγγεῖα πού περιεῖχαν ἐγχυτρισμοὺς νεογέννητων βρεφῶν.

μάλιστα ἀπὸ ἀντίστοιχη κατασκευὴ ποὺ εἶχε βρεθεῖ στὸν προϊστορικό ὁρίζοντα τῆς Τομῆς 1, στὸ ἀνώτερο πλάτωμα τοῦ πύργου¹⁵.

Στὸ ψηλότερο, δυτικὸ ὄριο τῆς ἀνασκαφῆς καὶ κάτω ἀπὸ τὸν ἀναλημματικό τοῖχο K9, φερτοὶ λίθοι μεγάλου μεγέθους δημιουργοῦσαν μὲ τὶς διακλάσεις τοῦ φυσικοῦ βράχου βαθμιδωτοὺς θύλακες χώματος. Ἐδῶ ὑπῆρχαν μεγάλες συγκεντρώσεις θαλασσινῶν ὀστρέων καὶ ζωικῶν ὀστέων. Δύο ἐπιφανειακὰ σχιστολιθικὰ πώματα δὲν συνδέονταν μὲ ὑποκείμενες κατασκευές, ὥστος ὁ συνδυασμός τους μὲ τὰ διατροφικὰ κατάλοιπα καὶ δύο λίθινα τριβεῖα ἀπὸ τὴν ἴδια περιοχὴ συστήνουν μιὰ εἰκόνα ποὺ ἡ ἐπικείμενη μελέτη τῶν εὐρημάτων ἀναμένεται νὰ φωτίσει.

Στὸ ΝΔ. ἄκρο τῆς Ἀναβάθρας Π7 βρέθηκε ἀκόμα ἓνα σχιστολιθικὸ πῶμα καί, πλησίον του, ἓνα πλακαρὸ βότσαλο καὶ χάντρα ἀπὸ ὄστρεο (εἰκ. 21). Ἐπάνω σὲ σχισμὴ τοῦ φυσικοῦ βράχου (εἰκ. 22) ὑπῆρχε κυκλικὸ λίθινο τέχνηργο, ἱκανοῦ πάχους, ἡ κάτω ἐπιφάνεια τοῦ ὁποῖου φέρει στὸ κέντρο τῆς ἀδρὰ λαξευμένη κοιλότητα. Σὲ κοντινὴ ἀπόσταση παρατηρήθηκε λαξευμένη στὸν φυσικὸ βράχο κυκλικὴ κοιλότητα (διαμ. 3 ἐκ., βάθ. 2.5 ἐκ.), ἐνῶ παρόμοια (διαμ. 4.5 ἐκ., βάθ. 3 ἐκ.) ἐμφανίζεται στὴν ἴδια περιοχὴ, δίπλα σὲ σωληνωτὴ κοιλότητα, ἀλλὰ φυσική. Οἱ κοιλότητες αὐτές, ποὺ καμμία πρακτικὴ ἀξία δὲν ἔχουν, πιθανὸν σχετίζονται μὲ παρόμοια κοτυλόσχημα λαξεύματα (διαμ. 3.5 ἐκ., βάθ. 2 ἐκ.) ποὺ ἀπαντοῦν σὲ πυκνὴ διάταξη σὲ ἐπίπεδο βραχόλιθο ποὺ βρίσκεται σὲ ἀνώτερη ἀναβαθμίδα τοῦ τοίχου K9¹⁶ (εἰκ. 23).

Τὸ σύνολο τῶν κατασκευῶν καὶ τῶν εὐρημάτων τοῦ ἀνασκαφικοῦ καθαρισμοῦ ποὺ ἐπιχειρήθηκε ἐφέτος χρονολογεῖται στὸν ὁρίζοντα τῆς Τελικῆς Νοεolithicῆς/Πρωτοχαιτικῆς Ι περιόδου, ποὺ εἶναι ἤδη καλὰ γνωστὸς

15. Βλ. ΠΑΕ 2014, 239, εἰκ. 12.

16. Οἱ κοιλότητες αὐτές ἐντάσσονται στὴν κατηγορία τῶν «βραχογραφημάτων», ποὺ ἀπαντοῦν τόσο στὸν ἐπίπεδο βράχο τοῦ Δίωνος (σὲ ἀντίστοιχες συστάδες), στὴ Ν. ἀκτὴ, ὅσο καὶ σὲ πολλὰ ἄλλα σημεῖα, διάσπαρτα στὸ ἀκρωτήριο τοῦ Πύργου. Βλ. ΠΑΕ 2015, 317-318, εἰκ. 2, 3. Συχνότατη εἶναι ἐπίσης ἡ ἐμφάνισή τους στοὺς βράχους τοῦ Στρόφιλα Ἀνδρου, σὲ βραχογραφίες τῆς Τελικῆς Νεολιθικῆς. Βλ. σημ. 33.

στο Βαθύ. Η μελέτη της κεραμικής θα επαληθεύσει το πρώτο αυτό συμπέρασμα, ωστόσο όλα δείχνουν ότι στην Αναβάθρα Π7 οί δραστηριότητες είχαν περιοριστεί στην ανώτερη επικλινή επιφάνειά της, όπου δύο ισχυροί ογκολιθικοί τοίχοι είχαν δημιουργήσει ορθογώνιο αναβαθμό. Το έργο αυτό αποτελούσε τμήμα των μεγάλων κατασκευών με τις οποίες το ανώτερο πλάτωμα και οι βραχώδεις άκτες του ακρωτηρίου απέκτησαν μνημειακή όψη, προσφέροντας προκαθορισμένο χώρο για έργα δημόσιου χαρακτήρα, όπως δρόμους και αναβάθρες, αλλά και για δραστηριότητες οικοτεχνικές και ταφικές, όπως τεκμηριώθηκε με τις ορθογώνιες πειό-σχημες «εξέδρες» και τους βρεφικούς έγχυτρισμούς της Β. άκτης.

Με άφορμή την αποτύπωση των βραχογραφιών που σε μεγάλη πυκνότητα έντοπίζονται στον επίπεδο, χαμηλό βράχο, ο οποίος είχε θεωρηθεί ότι όριζε την «Άτραπό των Σπειρών»¹⁷, διενεργήσαμε επιφανειακό καθαρισμό σε επιφάνεια 5×5 μ., ή οποία εμφανίζει έντονη κατωφέρεια στα Β. και το Δ. μισό της καλύπτεται από μεγάλες ποσότητες λίθων, σε λιθοσωρούς. Ο χώρος συνέστησε την Τομή 5. Αυτή περιέλαβε τον κατακόρυφο στιβαρό βράχο που φέρει βραχογραφίες έγχειριδίων μεγάλης κλίμακας, και ο οποίος με τον προηγούμενο επίπεδο βράχο διαμορφώνει την «Πύλη των Έγχειριδίων», όπως συμβατικά είχαμε ονομάσει τη διαμορφωμένη κατασκευή που οδηγεί στην προϊστορική ακρόπολη¹⁸.

Νότια του κατακόρυφου «βράχου των έγχειριδίων» και δυτικά του επίπεδου «βράχου των σπειρών» υπάρχει χαμηλότερος αυτοφυής βράχος. Τους τρεις βράχους ένώνει χαμηλό τειχίο, σε μορφή βαθμίδας που σχηματίζει ορθή γωνία. Καλύτερα διατηρημένη είναι η κεραία του τειχίου με

17. Βλ. ΠΑΕ 2012, 119-120, πίν. 94-95. Ο επίπεδος βράχος, μέγ. διαστ. 2.9×1.6 μ., αναφύεται με έντονη κλίση προς τα ανατολικά και σχηματίζει το στενό «μονοπάτι» με μεγάλο αυτοφυή βράχο στα ανατολικά του.

18. Ο στιβαρός βράχος έχει διαστ. 1.5×1.3×1.6 μ. και ή λεία βραχογραφημένη του επιφάνεια κοιτάζει επίσης προς την Ανατολή. Για μία συνθετική περιγραφή του δικτύου των μονοπατιών και των πυλών που οδηγούν στην προϊστορική ακρόπολη, βλ. Α. Βλαχόπουλος, «Αρχαιολογικές έρευνες πεδίου στο Βαθύ Αστυπαλαίας», Δωδώνη (Ίστορία-Αρχαιολογία) τ. ΜΓ'-ΜΔ', 2014-2015, 371-411.

κατεύθυνση Α.-Δ., ύψ. 0.60 μ. και μήκ. 1.90 μ., κατασκευασμένη από λίθους μεσαίου μεγέθους. Αυτό σχηματίζει χαμηλό ανάλημμα-βαθμίδα, τὸ ὁποῖο συγκρατεῖ τὸ ἀνώτερο ἐπίπεδο τοῦ πλατώματος καὶ ὁδηγεῖ σὲ αὐτό.

Ἡ ἀποτύπωση τῶν πυκνῶν βραχογραφιῶν ποὺ καλύπτουν ὁλόκληρη τῇ – διαβρωμένη σὲ μεγάλο βαθμὸ πλέον – ἐπιφάνεια τοῦ «βράχου τῶν σπειρῶν» ὑπῆρξε δύσκολη καὶ κοπιαστική. Παρότι τὰ θέματα καὶ τὸ βάθος τῶν γλυφῶν ποικίλλουν, εἶναι πλέον σαφές ὅτι στὸ ἐπάνω τμήμα τοῦ βράχου παριστάνονται μεγάλες διπλές («ὀφθαλμωτές») σπεῖρες¹⁹, ἴσως σὲ ὀριζόντια ζωφόρο, καὶ ὅτι τὸ ὑπόλοιπο τμήμα τῆς ἐπιφάνειας βρίθκει ἐπικρουστῶν ἐγγχειριδίων σὲ κατακόρυφη διάταξη (εἰκ. 24), μὲ τὴν χαρακτηριστικὴ Τ-σχημὴ λαβὴ ποὺ ἀπαντᾷ καὶ στὸν ὁμώνυμο παρακείμενο βράχο. Πλέον ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ διάταξη τῶν περισσότερων ἀπὸ αὐτὰ τὰ ὄπλα στὸ κατώτερο τμήμα τοῦ βράχου, ἴσως κρεμασμένα ἀπὸ μακριὰ ὀριζόντια ταινία, δίκην τελαμών. Στὴ μεσαία «ζώνη» τοῦ βράχου ξεχωρίζει ἐπίμηκες θέμα μὲ ἀτρακτοειδῆ ἀπόληξη, ποὺ ταυτίζεται γιὰ πρώτη φορὰ στὶς βραχογραφίες τοῦ Βαθιοῦ, καὶ ἴσως ἀποδίδει ἐν κατόψει τὴ χερσόνησο τοῦ Πύργου. Μεγάλος ἀριθμὸς ἀβαθῶν κύκλων, γνωστοῦ θέματος στὰ βράχια τῆς νότιας ἀκτῆς καὶ ἄλλων σημείων τοῦ ἀκρωτηρίου²⁰, καὶ πλῆθος ἀκατάληπτων ἢ ἀβέβαιων γλυφῶν καλύπτουν τὴν ὑπόλοιπη ἐπιφάνεια τοῦ κατὰγραφου βράχου.

Σὲ συνέχεια τῆς προκαταρκτικῆς μελέτης (2016) στὰ οἰκοδομικὰ λείψανα τοῦ πλατώματος ἀμέσως νότια τοῦ τετράγωνου ἐλληνιστικοῦ πύργου (διαστ. 13.30×14.10 μ.), ἡ ὁποία τεκμηρίωσε οἰκοδομικὴ δραστηριότητα τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων στὸν χῶρο²¹, διενεργήθηκε ἀνασκαφικὸς καθαρισμὸς στὴν πρὸς Νότον συνέχεια τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ πύργου. Οἱ διαστάσεις τῆς Τομῆς 4, ποὺ ἐρευνήθηκε, εἶναι 8 μ. (Β.-Ν.)×6 μ. (Α.-Δ.). Στὸ σημεῖο ἐκεῖνο εἶχαν κατὰ τὴν ἐπιφάνεια-

19. Γιὰ τίς μεγάλες ὀφθαλμωτές σπεῖρες τῶν βράχων τῆς Ν. ἀκτῆς, βλ. ΠΑΕ 2015, 318, εἰκ. 2-3.

20. Αὐτόθι 318, εἰκ. 2-3. Βλ. σημ. 18.

21. ΠΑΕ 2016, 339, εἰκ. 23.

κὴ ἔρευνα διαπιστωθεῖ πωρόπλινθοι καὶ μεγάλη πυκνότητα ἀσβεστοκονιμάτων, ποὺ ὑποδείκνυαν θολωτὴ κατασκευή. Ὁ καθαρισμὸς στὸ ἔντονα ἐπικλινὲς πρηνὲς ἀποκάλυψε τὸ θεμέλιο ἀψίδας παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς, ἀκτίνας 3.30 μ. καὶ μήκ. 6.60 μ., ποὺ εἶχε ὑποστεῖ μεγάλη καταστροφή, πιθανὸν ἀπὸ σεισμό. Πλακίδια ὀρθομαρμαρώσεων ἀπὸ μάρμαρο Ἐφέσου²², ψηφίδες ἀπὸ λευκὸ μάρμαρο καὶ γκρίζο λίθο, καὶ δύο τμήματα μαρμάρινων λεκανῶν (εἰκ. 25) τεκμηρίωσαν περαιτέρω τὴν ὕπαρξιν βασιλικῆς τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων, τῆς ὁποίας ἡ τρίκλιτη μορφή βεβαιώνεται ἀπὸ τὰ ὁρατὰ λείψανα τῶν τοίχων. Ὁ ναὸς εἶχε ἐκτιμώμενες διαστ. περ. 22 μ. (μῆκος)×18 μ. (πλάτος), χωρὶς νὰ εἶναι σαφὴς ἡ μορφή τοῦ νότιου τμήματος, μετὰ τὸ νότιο κλίτος (εἰκ. 26). Τὸ μῆκος τῶν κλιτῶν εἶναι περ. 16 μ., τὸ ἐκτιμώμενο πλάτος τοῦ κεντρικοῦ κλίτους εἶναι περ. 6.50 μ. καὶ τὸ πλάτος τῶν πλαϊνῶν κλιτῶν περ. 3 μ. Ἀκόμα σαφέστερη, λόγῳ τοῦ ὕψους διατήρησης τῶν τοίχων, εἶναι ἡ μορφή τοῦ νάρθηκα, διαστ. περ. 18×4 μ., ποῦ – ὅπως ὅλη ἡ βασιλική – ἔχει οἰκοδομηθεῖ μὲ δομικὸ ὕλικὸ τοῦ ἐλληνιστικοῦ πύργου.

Ἡ βασιλική (πιθανὸν ἔργο τοῦ 6ου αἰ.) ἰδρύθηκε ἐπάνω στὸ ἐρείπιο τῆς αὐλῆς τοῦ πύργου, χρησιμοποιώντας οἰκοδομικὸ ὕλικὸ καὶ παράγοντας ἀσβέστη ἀπὸ τὴν ἀνωδομή τοῦ πύργου. Τὸ βόρειο κλίτος τῆς βασιλικῆς ἀκούμπησε στὸν Ν. τοῖχο τοῦ πύργου, καταλαμβάνοντας τὸν διάδρομο ποὺ ὑπῆρχε ἐδῶ. Τὸ κεντρικὸ – τουλάχιστον – κλίτος τοῦ ναοῦ εἶχε ψηφοθετημένο δάπεδο, τμῆμα τοῦ ὁποίου ἀναφάνηκε στὸν πυθμένα μεταγενέστερου τάφου (εἰκ. 27), ποὺ ἰδρύθηκε σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν Ν. τοῖχο του (βλ. παρακάτω). Σὲ λευκὸ βάθος, ψηφίδες γκρίζου, γαλάζιου καὶ καστανοῦ χρώματος, διαγράφουν ὀρθογώνια, τὰ ὁποῖα περιγράφονται ἀπὸ πλοχμό, ποὺ περιτρέχει τὸ ὄριο τοῦ κεντρικοῦ κλίτους καὶ διακρίνει τὰ διάχωρα (εἰκ. 28-29). Τὸ καλύτερα σωζόμενο δυτικὸ ὀρθογώνιο διάχωρο ἀπεικονίζει, σὲ διαγώνια διάταξιν τῆς ΝΑ. γωνίας, τὸ κάτω μέρος ἀγγείου ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἐκφύονται βλαστοὶ κισσοῦ, ὅπως μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἀναγνώ-

22. Ἡ μελέτη τῶν χριστιανικῶν λειψάνων γίνεται ἀπὸ τοὺς ἀρχιτέκτονες Θ. Μπιλῆ καὶ Μ. Μαγνήσαλη.

ρίσουμε τὸ θέμα ποὺ ἐπαναλαμβάνεται ἐπακριβῶς στὸ ψηφιδωτὸ δάπεδο τῆς βασιλικῆς Καρέκλη, στὴ γειτονικὴ Μαλτεζάνα²³.

Πλήρης μετατροπὴ τοῦ ναοῦ ἀπὸ ξυλόστεγη σὲ θολοσκεπὴ βασιλικὴ σημειώνεται γύρω στὸν 8ο αἰ., ὅποτε καὶ ὁ τύπος ἐπικρατεῖ στὸ Αἰγαῖο. Μὲ τὴ φάση αὕτῃ συνδέεται τὸ κτίσιμο τῶν κενῶν μεταξὺ τῶν στηριγμάτων τῆς στέγης καὶ ἡ ἀνάγκη γιὰ ἰσχυροὺς τοίχους, ποὺ θὰ στήριζαν τοὺς βαρεῖς θόλους τοῦ ναοῦ (εἰκ. 26).

Στὸ ἐρείπιο τῆς βασιλικῆς²⁴ καὶ στὸ βόρειο ἐσωτερικὸ τμήμα τοῦ μεσαίου κλίτους της, πολὺ ἀργότερα, ἰδρύθηκε μικρὸς μονόχωρος ναῖσκος, ὅπως δείχνει τοίχος κατεύθυνσης Α.-Δ., ποὺ ἀποσαφῆνισε ὁ καθαρισμὸς στὴν Τομὴ 4, καὶ ἔχνος ἡμικυκλικῆς κόγχης σὲ ἐσωτερικὴ ἐπαφὴ μὲ τὴν ἀψίδα τοῦ προγενέστερου ναοῦ. Στὸν αὐτεῖο χώρo τοῦ μικροῦ αὐτοῦ ναοῦ ἰδρύθηκε ὁ στιβαρὸς τάφος, ποὺ πάτησε ἐπάνω στὸ ψηφοθετημένο δάπεδο τῆς βασιλικῆς.

Ὁ τάφος ἔχει ἐξωτερικὲς διαστ. περ. 3.50×2.50 μ., ἐσωτερικὲς διαστ. περ. 2.30×0.70-0.90 μ., καὶ ὕψ. τοιγίων περ. 0.40 μ. Εἶναι κιβωτιόσχημος, κτισμένος ἀπὸ ποικίλο ὕλικὸ λίθων, καὶ προσαρτήθηκε στὴν ἐσωτερικὴ ὄψη τοίχου τῆς βασιλικῆς. Τὴ δυτικὴ του πλευρὰ ἀποτελεῖ μεγάλη ἀσβεστολιθικὴ λιθόπλινθος, διαστ. 0.80×0.65 μ., ἡ ὁποία ἐξεῖχε κατὰ περ. 0.50 μ. ὡς σῆμα τοῦ τάφου²⁵. Ἡ ἀνατολικὴ του πλευρὰ στέ-

23. Στ. Πελεκανίδης, *Σύνταγμα τῶν Παλαιοχριστιανικῶν Ψηφιδωτῶν τῆς Ἑλλάδος*, I, *Νησιωτικὴ Ἑλλάς* (Θεσσαλονίκη 1988) 46, πίν. 2. Βλ. Π. Λαζαρίδης, *Μνημεῖα Δωδεκανήσου. Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτην τῶν παλαιοχριστιανικῶν μνημείων τῆς Δωδεκανήσου, Πεπραγμένα τοῦ Θ' Διεθνoῦς Βυζαντινοῦ Συνεδρίου I, Θεσσαλονίκη 1953* (Ἀθῆναι 1955) 234-235, 236 σημ. 1, πίν. 36.2, 37.1-2

24. Ἡ λιθολόγησις τοῦ μεγάλου αὐτοῦ ναοῦ ἐκτιμᾶται ὅτι συνδέεται μὲ τὴν κατασκευὴ τῶν τεσσάρων τουλάχιστον ναῶν, ποὺ βρίσκονται στὶς ἀκτὲς ἢ σὲ κοντινὰ σημεία τοῦ κόλπου Βαθύ, μὲ ἐγγύτερο τὸν ναὸ τοῦ Ἀγίου Ἰωάννη τῆς Μπούκας, στὴν ἀπέναντι ἀκτὴ τοῦ Πύργου. Γιὰ τὸν ναὸ αὐτό, βλ. Η. Ε. Κόλλιας, *Τρεῖς μεσοβυζαντινὲς ἐκκλησίαι τῆς Ἀστυπάλαιας, στὸ Θωράκιον. Ἀφιέρωμα στὴ μνήμη τοῦ Παύλου Λαζαρίδη* (Ἀθῆνα 2004) 137-148.

25. Τὴν ἴδια εἰκόνα εἶχαμε διαπιστώσει στὴν ταφὴ ζεύγους (ἄνδρα-γυναίκας) νεαρῆς ἡλικίας, σὲ ἀπλὸ λάκκο ἀμέσως ἐξωτερικὰ τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ πύργου,

νευε αίσθητά, λόγω τῆς χρήσης μεγάλου λίθου ὡς παραστάδας εἰσόδου στὸν τάφο καὶ τῆς διαμόρφωσης διπλῆς βαθμίδας μήκ. 0.40 μ., πού ἦταν κτισμένη ἀπὸ μεγάλους λίθους (εἰκ. 30).

Ὁ τάφος βρέθηκε διαταραγμένος στὸ ἐσωτερικό του, καὶ πληθὸς ἀνθρώπων ὁστών ὑπῆρχε σὲ πυκνὸ σωρὸ ἀνακομιδῶν στὸ ἀνατολικὸ πέρας του²⁶. Καμία ταφή δὲν βρέθηκε κατὰ χώραν, ἀλλὰ ἀπὸ τὸν τελευταῖο ἐνταφιασμό (πού ἐπίσης εἶχε ἔντονα ἀναμοχλευθεῖ) λείψανα τῶν μακρῶν ὁστών βρέθηκαν ἐπάνω σὲ διαλυμένα τμήματα τοῦ ψηφιδωτοῦ. Ἀπὸ τὰ ἀντικείμενα πού πιθανὸν νὰ κτέριζαν τοὺς νεκροὺς βρέθηκε τὸ ἄνω τμήμα ἄβαφου ὑδροφόρου ἀγγείου.

Νέες βραχογραφίες ταυτοποιήθηκαν στὴν ἐπιφάνεια τῶν E31 καὶ E32, πού βρίσκονται στὴ νότια ἀκτὴ καὶ ἐντάσσονται στὸ τετράγωνο Δ/2-3. Ἡ εὕρεση βραχογραφιῶν στὴ νότια ἀκτὴ δὲν εἶναι καινούργια²⁷, νέα ὅμως στὸ θεματολόγιο τοῦ Βαθιοῦ εἶναι τὰ βραχογραφήματα τοῦ ἐπίπεδου βράχου E31, πιθανῶς ἀνθρώπινα πέλματα²⁸. Στὸν ἐπίπεδο βράχο E32, λίγο πιὸ ψηλά, βρέθηκε μιὰ ἐγγλυφὴ σπείρα, θέμα πού γιὰ ἀκόμα μιὰ φορὰ στὸ Βαθύ τεκμηριώθηκε σὲ σημεῖο πού θὰ διευκόλυνε τὸν προσανατολισμὸ ὅσων κινοῦνται ἀνάμεσα στὰ πυκνὰ βράχια τοῦ ἀκρωτηρίου.

Στὴν ἀνατολικὴ κλιτὺ τοῦ ἀκρωτηρίου καὶ κοντὰ στὶς κατασκευές K7/T5 βρέθηκε ἐπίπεδη βάση προϊστορικοῦ ἀγγείου μὲ ἀποτύπωμα ψάθας (εἰκ. 31). Στὸ παράκτιο τμήμα τῆς ἀναλημματικῆς κατασκευῆς

ὅπου μεγάλη λιθόπλινθος στὸ δυτικὸ ὄριο σήμαινε τὸν τάφο. Βλ. ΠΑΕ 2014, 238-239, εἰκ. 11.

26. Σύμφωνα μὲ τὴ μελέτη τῆς Ἀλ. Γιαννίκου στὸν σωρὸ τῶν ὁστών διακρίνονται ἑννέα ἐνήλικα ἄτομα καὶ δύο παιδιά.

27. Βλ. ΠΑΕ 2013, 218, πίν. 126α.

28. Τὸ θέμα εἶναι ἐξαιρετικὰ σύνθετες στὸν Στρόφιλα τῆς Ἀνδρου, βλ. Chr. Televantou, *The Roots of Pictorial Art in the Cyclades. From Strophilas to Akrotiri*, στὸ A. Vlachopoulos (ἐπιμ.), *ΧΡΩΣΤΗΡΕΣ / PAINTBRUSHES Wall-Painting and Vase-Painting of the 2nd millennium BC in dialogue. Akrotiri, Thera, 24-26.5.2013* (Athens 2018) 48 εἰκ. 2a-b, 5a-b.

E60, βρέθηκε χάλκινο νόμισμα με παράσταση Μέδουσας καὶ Περσέως, τοῦ 3ου ἢ 2ου αἰ. π.Χ., πιθανὸν κοπή Ἀστυπαλαίας (εἰκ. 32-33).

ΑΝΔΡΕΑΣ Γ. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ

ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

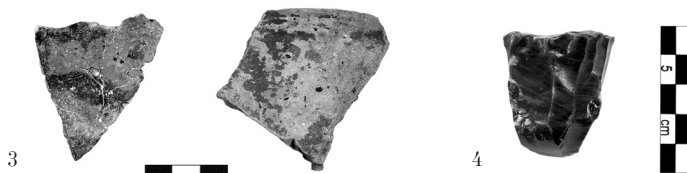
Ἡ προϊστορικὴ κεραμικὴ μελετήθηκε ἀπὸ τὴ δρᾶ Ἀναστασία Ἀγγελοπούλου· ἡ κεραμικὴ τῶν ἱστορικῶν χρόνων ἀπὸ τὴ Δάφνη Βλαντῆ· τὰ τέχνηρα λειασμένου λίθου ἀπὸ τὴ δρᾶ Εὐγ. Ἀδάμ· τὸ ζωοαρχαιολογικὸ ὕλικὸ ἀπὸ τὸν δρᾶ Γ. Καλαντζή. Τὰ σύνολα τῶν βρεφικῶν ἐγχυτρισμῶν ταυτοποιήθηκαν ἀπὸ τὴ δρᾶ Εὐη Μαργαρίτη. Τοὺς ξυλάνθρακες μελετᾷ ἡ δρ Μαρίνα Ντίνου.

Στὴν ἀνασκαφὴ συμμετεῖχαν ὁ ἀρχαιολόγος Σπ. Τριάντος, μὲ συνεργάτες τοὺς φοιτητὲς Σίμο Γκινούδη καὶ Ἀντώνη Τσαντήλα καὶ οἱ ἀρχαιολόγοι δρ. Φραγκοῦλα Γεώργια καὶ Γιῶργος Βαρσάνης. Ἡ πετρογραφικὴ ἀνάλυση ὀφείλεται στὶς συντηρήτριες Α. Γαλανοῦ καὶ Γ. Δογάνη, τίς ὁποῖες εὐχαριστοῦμε.

Γιὰ τὸ θέμα τῶν προϊστορικῶν σκαφῶν ποὺ παριστάνονται στὶς βραχογραφίες τοῦ Βαθιοῦ, βλ. Α. Vlachopoulos, “Vathy Astypalaia. An Early Cycladic site in the Dodecanese”, στὸ T. Marketou, S. Vitale (ἐπιμ.), *The Southeast Aegean/Southwest Coastal Anatolian Region (SASCAR): Material Evidence and Cultural Identity. Italian School of Archaeology, May 12th to 14th, 2016* (ὑπὸ ἔκδ.).

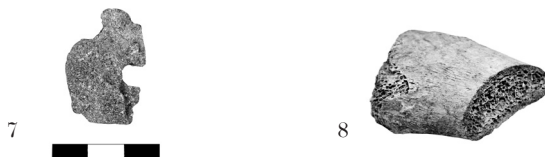
Εἰκ. 1. Ἡ μεγάλη φιάλη τοῦ ἐγγυτρισμοῦ ἀρ. 2/2014, μετὰ τὴν ὁλοκλήρωση τῶν ἐργασιῶν συντήρησης. Εἰκ. 2. Τμήματα πήλινων κοχλιαρίων ἀπὸ τὴν «Ἐξέδρα ἀρ. 1-2».

Εἰκ. 3. Ὅστρακα κηλιδωτῆς μελανέρυθρης καὶ ἐρυθροβαφοῦς κεραμικῆς ἀπὸ τὴν «Ἐξέδρα ἀρ. 1-2». Εἰκ. 4. Πυρήνας ὀψιανοῦ, πὺν εἶχε βρεθεῖ δίπλα στὸ σύσσωμα σπασμένων φιαλῶν τοῦ ἐγγυτρισμοῦ ἀρ. 3 ἀπὸ τὴν «Ἐξέδρα ἀρ. 1».

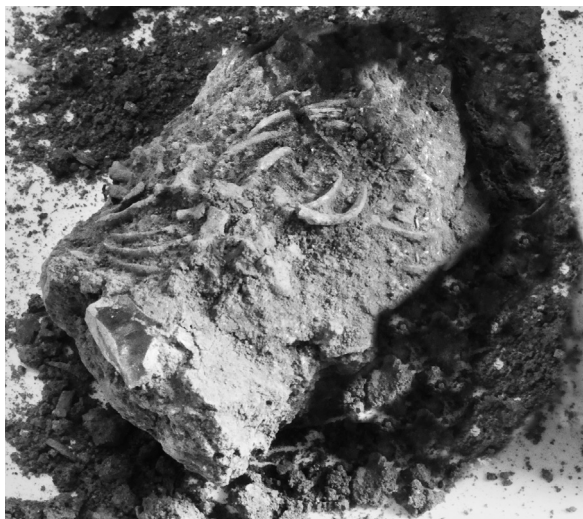
Εἰκ. 5. Λίθινο τριβεῖο ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ κυκλικῆς κατασκευῆς τῆς βόρειας ἀκτῆς. Εἰκ. 6. Λίθινο βαρίδι ἀπὸ τὴν «Ἐξέδρα ἀρ. 1».

Εἰκ. 7. Λίθινο δακτυλιόσχημο τέχνηργο ἀπὸ τὴν ἐπιφανειακὴ ἔρευνα στὸ ἀνώτερο πλάτωμα τοῦ ἀκρωτηρίου Πύργος. Εἰκ. 8. Ὅστὸ ζώου μὲ ἵχνη κοπῆς ἀπὸ κοφτερὸ ἐργαλεῖο. Ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ στὴν «Ἐξέδρα ἀρ. 5» τῆς βόρειας ἀκτῆς.

Είκ. 9. Τὰ σκελετικά κατάλοιπα τοῦ βρεφικοῦ ἐγκυτρισμοῦ ἀρ. 5/2014 ἀπὸ τὴν «Ἐξέδρα ἀρ. 1».

Είκ. 10. Μικροανασκαφή τοῦ συσσωμάτος χώματος τοῦ ἐγκυτρισμοῦ ἀρ. 5/2014. Φολίδα ὀψιανοῦ στὰ δεξιὰ τῶν πλευρῶν τοῦ βρέφους, ἡλικίας λίγων ἐβδομάδων.

Είκ. 11. Ἡ φολίδα ὀψιανοῦ τῆς είκ. 10 με ἔχνη χρήσης.

Εἰκ. 12. Ὁρθογώνια Κατασκευὴ Π2, νότιο τμήμα. Κατὰ μῆκος τῆς νότιας καὶ τῆς ἀνατολικῆς κεραίας ὑπάρχουν τειχία, πού διαμορφώνουν ὀρθογώνιο χῶρο.

Εἰκ. 13. Ἡ Ὁρθογώνια Κατασκευὴ Π2 ἀπὸ τὰ Δ. Χαμηλὰ τειχία καὶ οἱ βραχώδεις κεραίες ὀρίζουν τὸν ὀρθογώνιο νότιο χῶρο, ἐνῶ στὴ δυτικὴ κεραία διαμορφώνεται κατῶφλι μὲ κτιστὴ λοξὴ «παρασπτάδα».

Εἰκ. 14. Ἡ ἔντονα ἀνωφερής «Ἀναβάθρα Π7» στὴν ἀνατολική ἀκτὴ. Ἐν μέρει λαξευμένη στὸν βράχο καὶ ἐν μέρει κτιστή, ἡ ἀναβάθρα διαιρεῖται σὲ δύο ὀρθογώνια βαθμιδωτὰ τμήματα, ποὺ ἀκουμποῦν στὸ ὀγκολιθικὸ ἀνάλημμα τοῦ ἀκρωτηρίου.

Εἰκ. 15. Τὰ δύο ἐπικλινῇ τμήματα τῆς «Ἀναβάθρας Π7» ὀρίζει ἀναλημματοειδὲς ἰσχυρὸς τοῖχος, στὴν ἐπιφάνεια τοῦ ὁποίου ἐρεῖζονται οἱ τοξοειδεῖς/κυκλικὲς κατασκευές (κκ) 1-5. Στὸ βάθος, οἱ «κκ 1-3» καὶ σὲ ἐπαφὴ μὲ αὐτὲς ἡ «κκ 4». Στὸ κατώτερο κατάστρωμα τοῦ βράχου ὑπάρχουν βαθιεῖς φυσικὲς κοιλότητες.

16

17

18

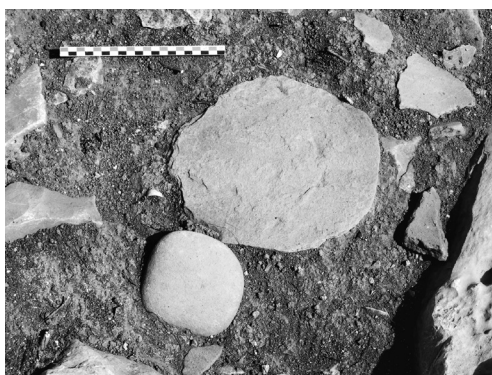

19

Εἰκ. 16. Πήλινο Πρωτοχαλκὸ ἀμφικωνικὸ σφονδύλι ἀπὸ κοιλότητα τοῦ ἐπικλινοῦς βράχου στὸ ἀνατολικὸ κατώτερο τμήμα τῆς Π7. Εἰκ. 17. Μαρμάρينو μνηοειδές-σταγονόσχημο περίαπτο ἐξαιρετικῆς τέχνης. Βρέθηκε πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τῆς «Ἀναβάθρας Π7», σὲ σχέση μετὰ τμήμα προϊστορικοῦ ἀγγείου, ἐπίσης ἐπιφανειακοῦ. Εἰκ. 18. Τέχνηργο ἀπὸ ὄψιανό, ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τῆς «κκ1». Εἰκ. 19. Τέχνηργο ἀπὸ ἐλαφρόπετρα, ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ τῆς «κκ3».

Εἰκ. 20. Τμήμα πυθμένα ἀγγείου μετὰ ἀποτύπωμα ψάθας. Ἡ κεραμικὴ ἀπὸ τίς «κκ1-5» χρονολογεῖται στὴν Τελικὴ Νεολιθικὴ/Πρωτοχαλκὴ Ι περίοδο.

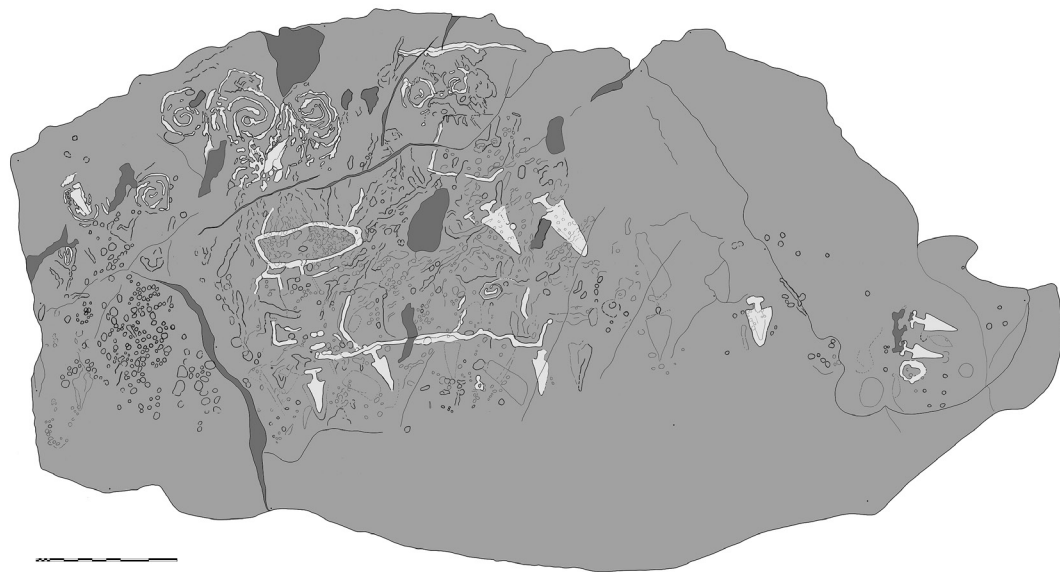
Εἰκ. 21. Σχιστολιθικὸ πῶμα καὶ βότσαλο-ἐργαλεῖο ἀπὸ τὸ ΝΔ. τμήμα τοῦ ἀνώτερου τμήματος τῆς Π7.

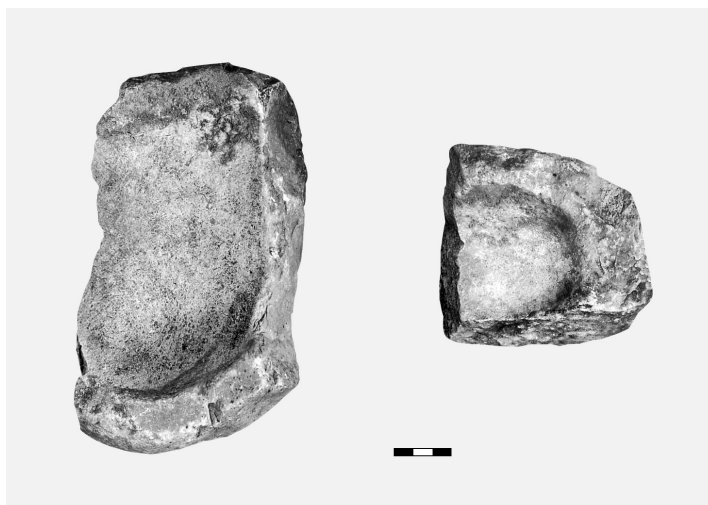
Εἰκ. 22. Τὸ κυκλικὸ λίθινο τέχνηργο τὸ ὁποῖο κάλυπτε θύλακα χώματος ποὺ συγκρατοῦσε διάκλαση τοῦ φυσικοῦ βράχου.

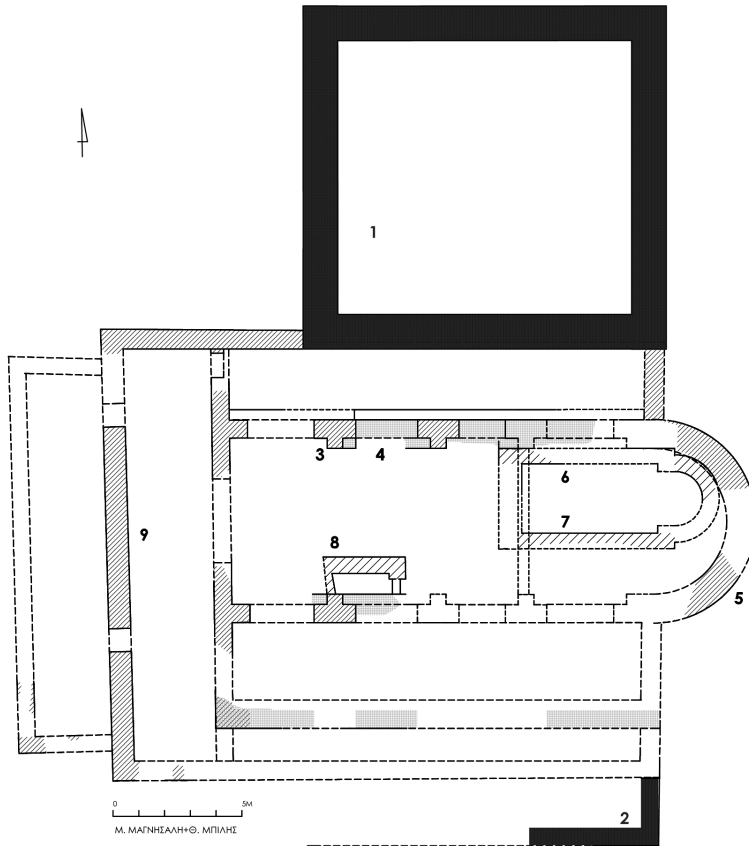
Εἰκ. 23. Βραχόλιθος σὲ ἀναλημματικὸ τοῖχο ψηλότερου σημείου τῆς ἀνατολικῆς πλαγιᾶς τοῦ ἀκρωτηρίου μὲ λαξευτὲς ἀβαθεῖς κοιλότητες.

Εἰκ. 24. Ἀποτύπωση τοῦ «βράχου τῶν σπειρῶν» (Ν. Σεπετζόγλου). Στὸ ἐπάνω τμήμα ὑπάρχει «ζωφόρος» ὀφθαλμωτῶν σπειρῶν, στὸ μέσον πλῆθος παραστάσεων φτωχῆς διατήρησης, μὲ πλέον σαφεῖς ἐκεῖνες τῶν ἐγχειριδίων. Στὸ κάτω τμήμα «ζωφόρος» ἐγχειριδίων.

Εἰκ. 25. Μαρμάρινες λεκάνες ἀπὸ τὸν χώρο τῆς κόγχης τοῦ παλαιοχριστιανικοῦ ναοῦ.

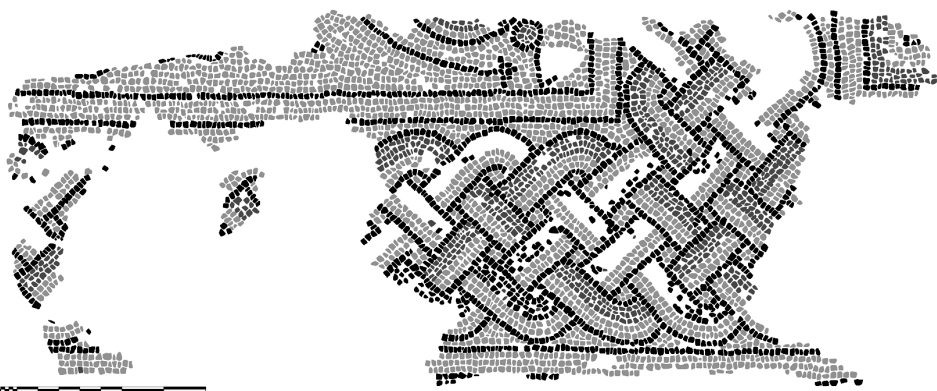
Εἰκ. 26. Τὰ κτίρια πὺ ἰδρύθησαν στὸ ἀνώτερο πλάτωμα τοῦ ἀκρωτηρίου. Στὸν αὐλαιο χῶρο Ν. τοῦ πύργου (1, 2) ἰδρύθηκε παλαιοχριστινικὸς ναὸς (3), μὲ ἀψίδα (5) καὶ νάρθηκα (9), πὺ μετασκευάσθηκε λίγους αἰῶνες μετὰ (4) σὲ θολοσκεπὴ βασιλική. Στὰ ἐρείπιά του ἰδρύθηκε μονόχωρος ναὸς (6, 7) καὶ στὸν αὐλαιο χῶρο του τάφος (8) (σχ. Θ. Μπιλῆ καὶ Μ. Μαγνήσαλη).

Εἰκ. 27. Στὸν αὔλειο χῶρο τοῦ ὕστερου μονοχώρου ναοῦ, ἰδρύθηκε τάφος ποὺ ἀκούμπησε στὸν Ν. τοῖχο τοῦ κεντρικοῦ κλίτους τῆς βασιλικῆς καὶ πᾶτησε στὸ ψηφοθετημένο δάπεδό του.

28

29

Εἰκ. 28-29. Τὸ τετράχρωμο ψηφιδωτὸ τοῦ κεντρικοῦ κλίτους τῆς βασιλικῆς, ὅπως ἀποκαλύφθηκε στὸ δάπεδο τοῦ ὑστερότερου τάφου. Τὸ καλὺτερο διατηρημένο διάχωρο ἀπεικονίζει ἀγγεῖο μὲ κισσοβλαστοὺς καὶ περιβάλλεται ἀπὸ πλοχμό. Ἀποτύπωση Ζ.-Χρ. Νικόλα, σχέδιο Ν. Σεπετζόγλου.

Εἰκ. 30. Στὴν ἀνατολικὴ στενὴ πλευρὰ ὁ τάφος διαμόρφωνε διπλὴ βαθμίδα εἰσόδου στὸν κτιστὸ θάλαμο.

Εἰκ. 31. Τμῆμα πυθμένα ἀγγείου μὲ ἀποτύπωμα ψάθας, ἐπιφανειακὸ εὔρημα ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸ πρანὲς τοῦ ἀκρωτηρίου.

Εἰκ. 32-33. Χάλκινο νόμισμα (3ος-2ος αἰ. π.Χ.) με παράσταση Μέδουσας καὶ Περσέως, ἐπιφανειακὸ εὔρημα ἀπὸ τῆ βόρεια ἀκτὴ.